

ספר שהוא מפעל חיים

שמואל אבנרי: כמה ביאליק יש? – על ריבוי פניו של המשורר הלאומי
ידיעות אחרונות, 2021, 568 עמ'

הספר כמה ביאליק יש? כולל 54 פרקים שהתפרסמו בכמות ספרותיות שונות לאורך שנים. כל הפרקים חולקו מחדש לשבעה שערים, כשכל שער הוקדש לאחד התחומים בעשייתו רבת הפנים של ביאליק: מערכת יחסיו עם רעייתו מניה, עם אישים שונים, סופרים וחוקרים, יחסו לסוגיות שונות בתרבות ובחברה. וזה רק חלק מן השפע הרב של הספר. כאמור, המבנה של מרבית הפרקים הוא מן הפרט אל הכלל. שמואל אבנרי, מעיד על עצמו ב"פתח דבר" שלו, שהוא הולך בעקבות קודמיו דוד ילין, ושיי עגנון: "אין לכם כל מקצוע שבתורה שביאליק לא עשה בו", ומוסיף הסתייגות משלו: "על מכלול מפעלו של ביאליק, שרק חלק ממאפייניו צוינו לעיל, לא ניתן לעמוד במסגרת של ספר אחד". מטרת הספר: "ניסיון להאיר את דיוקנו רבי-הפנים של ביאליק מצדדים אשר לא עמדו בדרך כלל במוקד הספרות המחקרית הענפה שנכתבה על המשורר הלאומי במרוצת הדורות" (עמ' 11). אין ספק שהספר ממלא את המטרה שהציב לעצמו, והוא אכן מגלה לקורא את ביאליק בריבוי פניו. תמצית ריבוי הפנים מרוכזת ב"נספח א" שכותרתו: "החושן – תריסר פנים של מחולל תרבות" ובו תריסר דוגמאות לריבוי פניו של ביאליק: המשורר; המספר; המסאי והנואם; המתרגם; העורך והמו"ל; המכנס; הפרשן והחוקר; מחיה הלשון; פטרוני התרבות; מורה הדרך. לכל פן מוקדש עמוד ובו כותרת; מובאה מדברי ביאליק שהיא תמצית דעתו בנושא; צילום של איורים שונים המחזקים את הדוגמה ומתחתיה הסברו של המחבר לפן שנבחר.

זהו ספר המתועד לעילא ולעילא. כל פרט, כל עובדה וכל דעה שמביא אבנרי ממוסמכים ומתועדים ומבוססים על מראי מקומות מדויקים, אם מתוך כתביו של ביאליק לרבות 'דברים שבעל פה' ואם מתוך הארכיון ואם מתוך ספרות המחקר הענפה שנכתבה עליו במרוצת הדורות. אין כמותו בקי בכתבי ביאליק; אין כמותו בקי בנבכי הארכיון, ואין כמותו בקי בספרות המחקר. לא רק הספרים והמחקרים הגדולים והידועים אלא גם הרשימות והזיכרונות, שפורסמו לא פעם בכתבי עת נידחים וקשים להשגה. דבר לא נעלם מעיניו. את כל אלה הוא מרכז להוכחת דבריו או להפרכת דברי הכותב.

ספרו של שמואל אבנרי כמה ביאליק יש? הוא ספר שהוא מפעל חיים. פשוטו כמשמעו; פרי עטו של מי שאמר בריאיון שקיים עמו אריאל הורוביץ ב'מקור ראשון' מיום ד' בשבט תשפ"א (17.1.2021): "העבודה שלי על ביאליק נותנת לי הצדקה לקיום שלי". שמואל אבנרי כותב מתוך תחושת שליחות. הוא מביא בפני הקורא את ביאליק על ריבוי פניו, ולא רק ביאליק המשורר הלאומי. הוא מעמיד דברים על דיוקם, מתקן עובדות ודעות קדומות, ומתאר את השפעתו המרכזית של ביאליק בדורו ולדורות. שמואל אבנרי הוא דוגמה, שמעטות כמותה, לחוקר המקדיש את חייו ליוצר אחד. לא רבים יודעים כי אבנרי הוא גם צלם מחונן. 8 מתצלומיו המרהיבים משולבים בספר, כשכל אחד מהם מלווה בציטטה מאחד משירי ביאליק, המשמש לו כהשראה. צילומים אלה מוסיפים על ההידור המיוחד של הספר. תצלומים אלה הם רק מקצת מצילומיו האמנותיים הרבים, בעיקר מאזור המדבר וים המלח, שלשם הוא נוסע מדי פעם להתבודד. רישומו של עיסוקו כצלם מוצא את ביטויו בשער החמישי: "שפה, תרגום, ביטוי חזותי" (עמ' 347-410) במיוחד בפרקים: 37: "לשון המראות – מילה, ציור, תצלום"; פרק 38: "הרוג על קוץ ודגש" – ביאליק והעיצוב הטיפוגרפי" ובפרק 39: "איך לצייר שאר-רוח? דיוקן המשורר כאתגר אמנותי". אבל דומה שרק בפרק 37 הרשה לעצמו לומר כמה מילים אישיות על הקשר בינו לבין ביאליק ולתצלומיו שנכללו בספר: "אבקש לתאר בקצרה את המקור החווייתי של תצלומי": "במדבר יהודה – שבו אני מתבודד מעת לעת זה כארבעים שנה – איני יכול לברוח מביאליק ומשירתו". ובהמשך: "אך לא רק במדבר, אלא גם בפתח ביתי, על בתי 'שטח 9' – פיסת הטבע הנכחדת של גבעתיים – נשמע הד קולו של ביאליק, קול של יליד כפר אשר לא כרע ברך בפני מַגְדֵּלִי ניו יורק (בביקורו שם בשנת 1926), אלא קונן על ביעור העצים וזיהום האוויר של העיר הגדולה וניבא לַכֶּרֶךְ העשן, שאותו ראה כ'מקור כל נגעי אנוש' התפוררות וכליה 'בבוא יום הדין'". לאחר פירוט הקשר בין התצלומים שכונסו בספר לבין שירי ביאליק, הוא עובה, כדרכו, מן הפרט אל הכלל, אל העיקרון: "השאלה בדבר מידת חירותו של האמן להתרחק בממד החזותי שהוא יוצר מן המקור הספרותי" ומתעד את "ההכוונות" שהעניק ביאליק "בכתב ובעל פה", לציירים שאיתם עבד.

משה אונגרפלד, מנהלו המיתולוגי הראשון של בית ביאליק, צילום: זרחי וילנצ'יק

הספר מוכיח פעם נוספת, למי שעדיין זקוק להוכחה, את חשיבותו הגדולה של ארכיון ספרותי לחקר הספרות. רתימתו של ארכיון לחקר יצירתו של סופר מסוים מעידה על השינוי הגדול, ואפשר לומר אף המהפך, שעבר מחקר הספרות משנות השישים של המאה העשרים ועד ימינו. מהדרישה "לסלק את היוצר מיצירתו" ולהתרכז ביצירה עצמה, של "תורת הספרות", ועד חידוש ההכרה בכך שהכרת הביוגרפיה של היוצר אינה ערובה להבנת היצירה, אבל בלעדיה תהיה הבנתה חלקית בלבד. כמוכן, כתנאי שהשימוש בפרטי הביוגרפיה ככלי מרכזי להעמקת הקשב ביצירה לא יהיה מכני ואוטומטי אלא ייעשה בזהירות הראויה. אבל האין זה כך בכל כלי מחקר? כמעט אין כיום

שני נושאים בלבד. למותר להוסיף שהבחירה היתה קשה עד בלתי אפשרית, מאחר שמרבית הנושאים שעוסק בהם הספר קרובים ללבי. ובכל זאת, צריך לבחור.

הנושא הראשון שבחרתי, ביאליק העורך, קשור בנושאים האחרים ביניהם: ביאליק וסופרי דורו. הנושא השני: הוויכוח של שמואל אבנרי עם כמה מחוקרי ביאליק וחתירתו להעמדת דברים על דיוקם.

חוקר ספרות שלא יגייס את הביוגרפיה ואת הארכיון (אם הוא קיים) לצורכי מחקרו ביצירתו של סופר או משורר. ומי לנו גדול וחשוב מביאליק?! ארכיונו אמנם נשמר בידי משה אונגרפלד, מנהלו המיתולוגי הראשון של בית ביאליק במשך 44 שנים (1939-1983), אבל כפי שהעיד אבנרי, לא היה במצב טוב, בלשון המעטה, והיה צורך לשמור עליו ולארגן אותו מחדש.

א. ביאליק העורך: נושא זה נזכר כבר ב"פתח דבר" של שמואל אבנרי, המגלה כיצד הגיע לראשונה "אל חקר ביאליק", בשעה ששימש כעורך בבית ההוצאה לאור הצבאי 'מערכות'. באותה עת, כפי שהעיד, "העסיקו אותי דילמות היסוד של העריכה", ביניהן: "עד כמה רשאי עורך לשנות ולשדרג את נוסח המחבר?" (עמ' 11) נושא זה מעסיק גם אותי. כבתו של עורך ותיק, ישראל כהן עורך 'הפועל הצעיר' ביטאונה השבועי של מפא"י ולימים "מפלגת העבודה", כעשרים וחמש שנים. הייתי עדה לחיבוטי העריכה של אבי, תחילה כילדה שהתעניינה מאוד בעבודתו של אביה, ובהמשך כחוקרת ספרות וכעורכת בזכות עצמי. סיפוריו של אבי על מלאכת העריכה, על תגובות הכותבים שאת דבריהם ערך, ביניהם דוד בן-גוריון, ראויים לסיפור מיוחד שלא כאן מקומו. בכל אופן, נושא זה קרוב ללבי, ולכן בחרתי בו. בשערי הספר מפורזות לא מעט דוגמאות בנושא זה, אבל בעיקר הן מרוכזות בשער הרביעי: "ביאליק וסופרי-הדור - נפתולי עריכה ומו"לות" (עמ' 227-344). דבריו של ביאליק כעורך, בתשובה לברנר ששולבו ב"נספח א" תחת הכותרת: "העורך" (עמ' 529) מקובלים עלי מאוד: "הערתך 'שלא לתקן' היא מיותרת. יודע אני להוקיר גם 'שגעונות' כערכם. ואולם כשם שאין אני חושב את 'השילוח' לרשות היחיד של העורך, כך אין אני חושבו גם לרשות היחיד של הסופר - ודבר זה מטיל חובות גם על העורך וגם על כל סופר" (אגרות ביאליק, א, עמ' רסח).

שמואל אבנרי הוא מעריץ גדול של ביאליק, ועם זאת אין הוא מתעלם מחולשותיו ומכישלונותיו. לדעתו, דווקא חשיפתם מעידה על "מורכבותו האישית" ועל אנושיותו. זאת, בניגוד למדיניות ההפוכה שנקט אונגרפלד, שהעלים - בלשונו המאופקת של אבנרי "הצניע" - מסמכים שונים "מחשש שפרסומם עלול לפגום בדמותו של ביאליק" ובמידה מסוימת נהג כך גם פ. לחובר באגרות ביאליק. אחת הדוגמאות שהביא אבנרי היא מנהגו של ביאליק לעשן בשבת, שהעיד עליה אהרן ליטאי (162-163), ואשר אונגרפלד נמנע מלפרסמו. בספר מוקדש לכך פרק שלם: "השבת של ביאליק - 'קומדיה' או נדבך בהתחדשות?" (עמ' 157-161). זוהי דוגמה ל"נפתוליו" של ביאליק, והפרדתו בין "רשות היחיד" ל"רשות הרבים", כחלק מה"שניות" שהיתה בו ביחסו אל הדת. מאזן המסקנה העקרונית רבת-החשיבות, המשמשת מכנה משותף לכל פעילותו של ביאליק: "יחס של כבוד למסורת, [- -] תוכניתו לכינוס אוצרות הרוח של האומה [- -] בסימן החילון, אך חתרה לבנות גשר אל מסורת הדורות ולא להפנות לה עורף". זוהי דוגמה טיפוסית לדרך הכתיבה של שמואל אבנרי היוצא מן הפרט אל הכלל, מן האישי אל הציבורי ואל העקרוני.

ברוח דברי ההקדמה של המחבר ב"פתח דבר" אתנצל ואומר, שאין כל אפשרות במסגרת זו, לעמוד על מכלול הנושאים הרבים והמגוונים המכונסים בספר זה. לכן, נאלצתי לבחור

בהמשך מתעד אבנרי אחד לאחד את תגובתו של ביאליק לכל אחד מסיפורי ברדיצ'בסקי, ומסביר שדווקא "מבחינות מסוימות אף היה קרוב אליו בשורש נשמתו" כגון בסיפור "הזר", ודווקא משום כך נאלץ לפוסלו. מדרגמה פרטית זו מגיע ש"א לעקרון "השניות" שליווה את ביאליק העורך: "ביאליק נקרע בין הנטייה להעניק לסופרים הכותבים תחת דגלו חירות פואטית גמורה, לבין הכורח לפסול יצירות שהיו ראויות לפרסום מצד ערכן הספרותי, אך לא התאימו לאופי הבמה ולרוחה". בסופו של דבר גברה "הרוח הלאומית"; "הסימפוזיה הלאומית" ושירת הכלל גברה על שירת היחיד: "יש לי חובות ידועים בתור עורך, לפני דעת הציבור ודעת שולחי. סוף־סוף שליח ציבור אני". בכך הוא מסכים עם דבריו של דן מירון ומאמץ אותם.

2. הרוגמה השנייה למאבק זה היא מפרק 28 (עמ' 289-275). הפרק שייך לשלושה תחומים המשתלבים ביניהם: תחום העריכה; השאיפה להעמדת דברים על דיוקם בתיאורי מערכות היחסים שבין ביאליק וסופרי דורו. כותרתו: "האומנם 'התעלל' ביאליק בכרנו ו'סלד' מגנסין?" המחבר יוצא כנגד דעתה של אניטה שפירא וקודמיה ('צחק בקוך, דן מירון, חיים באר ואחרים), שטענו כך: לדעתו, ביאליק "ספג" מאחד העם "את תחושת האחריות הכבדה המוטלת על העורך" "וממנו גם למד שמימושה של סמכות זו מותנית בין היתר ביכולתו של העורך לעמוד בלחצים המופנים אליו מצד הסופרים הנערכים". לדבריו "ביאליק לא ידע משוא פנים בעריכה"; "חלק ניכר מהחומר שהגיע לידי פסל, ובמה שהכשיר - השקיע במידת הצורך עריכה כבדה". זו גררה אחריה "מצד אחד - רגשות תודה" "ומצד שני - תרעומת". יחסו של ביאליק לברנה, לדעתו של שמואל אבנרי היה כפול: "אותה לשון שכה הפליאה לשבח ידעה אף לקטרג על ברנה". ברנה, כסופרים רבים, היה רגיש לתיקוני העריכה של ביאליק, וכעס על חלקם, כשם ששיבח אחרים. יחס מורכב זה שבין העורך לנערכו בא לידי ביטוי בחליפת המכתבים ביניהם. מסקנתו של אבנרי: חוקרי ביאליק טעו בבחירתם להבליט רק את דברי הביקורת של ביאליק והתעלמו מדברי השבח שלו, מדברי התודה של ברנה עצמו, ולא פחות מעצם העובדה שסיפורי ברנה פורסמו ב'השילוח' בהבלטה בעזרת קריאת חליפת המכתבים כולה, מוכיח אבנרי שביאליק העריך את ברנה "כמי שפרץ את גדרו הסגנון ויצר מבע ספרותי ייחודי". וכן: "לא זו בלבד שברנה לא קופח על ידי ביאליק, אלא שבניגוד למידת החומרה שנהג עם כמה ממאורות הספרות של אותו דור - קיבל ביאליק כל אחת ואחת מהיצירות שהגיש לו ברנה לפרסום, ואף העניק לפרי עטו מקום מרכזי ובולט בגיליונות השילוח שבעריכתו". עם זאת לא נמנע מלתקן את כתבי היד שלו במקום שחש שיש הכרח בתיקונים אלה. לדעתו "דבריה של אניטה שפירא הינם חסרי שחר והוטאים לביאליק" בכל הקשור להאשמתה בהלנת שכר סופרים לברנה, ולא זו בלבד אלא ש"לברנה קצב ביאליק מראש את התעריף הגבוה ביותר שעמד לרשותו". כאן ובמקומות אחרים, נוף אבנרי באניטה שפירא, במילים בוטות: "חבל שגם בסוגיה זאת לא טרחה שפירא לערוך בחינה מעמיקה".

הפרק מתוך השער הרביעי: "ביאליק וסופרי הדור - נפתולי עריכה ומו"לות" ממחיש "נפתולים" אלה, בדוגמאות מכתביהם של סופרים שנשלחו אל ביאליק בתקופת עריכתו של מדור הספרות היפה של 'השילוח' (1904-1909). הוא התמודד עם כתבי יד מכל הסוגים והרמות, של יוצרים בעלי שם בצד יוצרים מתחילים, ועם תגובותיהם, הנועמות בדרך כלל, של נערכיו. כפי שמתאר שמואל אבנרי, בפרק מתועד היטב, ככל פרקיו, ביאליק כעורך עבר תהליך: מחומרה בתחילת דרכו, תוך השלטת סגנונו על סגנונם של אחרים, לפתיחות ומיעוט התערבות בהמשך דרכו, מתוך הבנה שמן הראוי להשאיר גם "עקבות כישלונות" ו"פגימות מעטות" בכתביהם של צעירים ומתחילים, ואין "לנהוג דיקטטורה בנערכי".

ב. הוויכוח של אבנרי עם כמה מחוקרי ביאליק: במסגרת מדיניותו של שמואל אבנרי בספרו להעמדת דברים על דיוקם, אין הוא נרתע לצאת נגד חוקרי ביאליק לדורותיהם, חשובים ככל שיהיו, היכן שלדעתו טעו, ואף אין הוא מהסס לנזוף בהם (אניטה שפירא, זיוה שמיר). בה בשעה הוא משבח את אלה שמסקנותיהם עולות בקנה אחד עם אלה שלו, ביניהם דן מירון ואבנר הולצמן. אבל במקום שלדעתו גם הם טעו, אין הוא נרתע מלתקנם. כך, למשל, הוא יוצא כנגד דעתו של מירון על "סלירתו" של ביאליק מסגנונו של ברנה (עמ' 242 + הערה 23 עמ' 287: 'כיוון אורות') וכך הוא דוחה את טענתו של מירון ואחרים כנגד 'בעיר ההרגה' (עמ' 417 + הערה 7 עמ' 423. שם גם התנגדות לדברי באותו נושא). לעומת זה כשהוא מוצא את עצמו מסכים לדבריה של זיוה שמיר, שלרובם הוא מתנגד ואף דוחה אותם בשצף קצף בלתי מוסתר, הוא מביא אותם ביושר, כדרכו. המדובר בין השאר בהתנגדותה יחד עם אחרים אל "הסירוס" של שירי הילדים של ביאליק: "מבורכת הביקורת הקטלנית" (עמ' 512 + הערה 10 עמ' 514).

המכנה המשותף למאבקו במרבית החוקרים נמצא בכך שהם, לדבריו, מבודדים פן אחד מהמכלול, ואילו הוא מציג את המכלול כולו ומוכיח את מורכבותו ואת הקשרו.

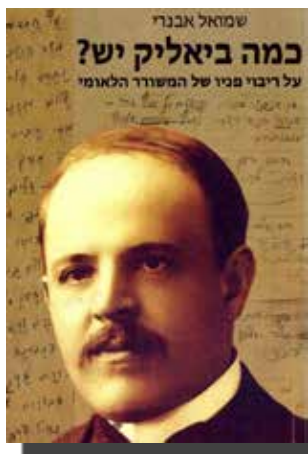
1. הרוגמה הראשונה היא מתוך פרק 27 (עמ' 274-255): "למה נדחו סיפורי ברדיצ'בסקי - גילוי וכיסוי בעריכה". אבנרי יוצא כנגד "הראייה הסכמטית בעיקרה המעמידה את ביאליק ואת ברדיצ'בסקי משני עברי הגדר". במאבקו להעמדת דברים על דיוקם, הוא מביא את הציטטה שגרשון שקד ייחס לביאליק על מ"ב ומגלה "שאין דברי ביאליק אלה מתייחסים כלל וכלל אל ברדיצ'בסקי אלא אל הסופר סיקו" (מאיר סמילנסקי). בהמשך הפרק הוא מתאר בהרחבה את "המבוי הסתום שלא אפשר עוד שיתוף פעולה בין ביאליק לברדיצ'בסקי במסגרת 'השילוח'". הסברו לדהיית סיפורו של מ"ב "קיץ וחורף" מתנגד להסבריהם של אונגרפלד, ארנה גולן, לחובר ורות שנפלד. כאן הוא מספק הסבר עקרוני משלו: הסיפור נדחה בשל "המסרים הדיוניסיים והאליליים שב'קיץ וחורף' ומגמתם האנטייהודית המובהקת - ולא המוטיבים הארוטיים והגויים שבסיפור כשלעצמם".

ומשוררים שקיבלו עלילה זו כאמת, ביניהם איתן נ' גלס, משה פינטו, יוסי סוכרי ומואיז בן הראש, בניגוד למשורר רוני סומק, שאימץ אותו. מאמץ רב השקיע המחבר באיסוף הדוגמאות הרבות להוכחת עשייתו הרבה של ביאליק ליהדות המזרח ולקידום ספרותה, ובהביאו שפע של מובאות מדבריו המעידות על כך.

ב"פרולוג" שואל המחבר: "הניתן לשרש עלילה שהפכה למיתוס?" – תשובתו כפולה. מצד אחד הוא מצטט את יונתן דוברוסרסקי, מנהלו הקודם של בית ביאליק, ש"גילה פסימיות כלפי הסיכוי לשינוי עמדות ביחס לביאליק, שכן לדבריו האמת העובדתית – אין לה מקום בעולם המיתי. היא חסרת תוקף, כי המיתוס שייך לספירה אחרת". מן הצד השני הוא מוצא נחמה בדברי ד"ר דוד סילורה, מראשי הפדרציה הספרדית בבריטניה, וממייסדי 'המכון העולמי לתודעה ספרדית', ש"הציע לאקדמאים ולחברי הקשת המזרחית להרים את הכפפה ולהתמודד עם ממצאי מחקרי הסותרים את מה שהוא וחבריו להנהיג ידעו על ביאליק או שמעו עליו".

יש בספר עוד שפע דוגמאות לוויכוח של אבנרי עם חוקרי ביאליק לדורותיהם, ולמאמצו המתועד היטב להעמיד דברים על דיוקם (עמ' 396-398) כגון הוויכוח עם אליק מישורי על ספרו 'לצייר בעברית', שבו דיון על העיצוב האמנותי של כתבי המשורר. לאחר דברי שבח על מעלותיו של הספר הוא מונה גם את "פגימותיו" אשר עם החמורות שבהן נמנית ההערכה הבלתי מבוססת, שלפיה גילה ביאליק יחס מזלזל לאמנות החזותית". בין השאר על יחסו של ביאליק אל מארק שאגאל ואל ליאוניד פסטרנק. כתנא דמסייע הוא מגייס את אבנרי הולצמן בספרו מלאכת מחשבת – תחיית האומה.

ההערה הראשונה לפרק 37 (עמ' 391) "לשון המראות – מילה, ציור, תצלום" היא מראה מקום לזיכרונותיו של נחום גוטמן "איך עבדתי עם ביאליק על הציורים לספריו" (מאזנים, ט, תשי"ט, עמ' 150). בהקשר זה, מן הראוי להזכיר כי בספרה של תמר רותם מעבר לים – רומן ביוגרפי על 'נחום גוטמן – אמן צעיר באירופה', שהופיע השנה (2021) בהוצאת שוקן, "משוחזרות" לא מעט שיחות, בכתב ובעל פה, בין ביאליק ונחום גוטמן, שנבחר כמאייר לאגדותיו, שמהן אפשר ללמוד על התלבטותו של גוטמן בקשר לדרך שבה יאיר אותן, ולא פחות על יחסו של ביאליק לאיור בכלל ולאירורו של גוטמן בפרט. הספר הוא דוקו-רומן, המבוסס על הביוגרפיות של נחום גוטמן, על חליפת המכתבים הענפה שלו עם בני משפחתו ואחרים לרבות ביאליק, ועל מחקרים על סופרים נוספים הקשורים בו (לרבות מחקרי על ש. בן ציון, דבורה בארון וגרשון שופמן), אבל גם על מילוי פערם מדמיונה של הכותבת. התיאורים מחזקים את דבריו של שמואל אבנרי על יחסו החיובי של ביאליק לאירור סיפורי בפרט ולאמנות בכלל.

3. ביאליק ומאניה: בשער הראשון בפרק ה-6: "מאניה, הצלת אותי – בין המשורר לרעייתו" (עמ' 69-75) נאבק אבנרי כנגד קביעתה של זיוה שמיר "בפסקנות חסרת שחר, שמאניה לא התמצאה כביכול בכתיבתו של ביאליק ואף לא הבינה דבר וחצי דבר מיצירתו רבת הפנים של בעליה, למעט שירים בודדים שהמשורר כתבם בידיש". עוד מוסיפה שמיר וטוענת באותה נימת ביטחון, שבין בני הזוג ביאליק רבצה תהום, שמאניה 'קפאה על שמריה', ולא הצליחה מעולם להתגבר על לימודי העברית, וש'פער גדול הלך ונפער בין עולמו הרגשי והאינטלקטואלי של ביאליק

לבין עולמה הצר של מאניה". דעה שגויה זו מובלטת גם "ברשימות עיתונאיות, בפרקי פרוזה ובמחזות שנכתבו על הזוג ביאליק" בהם "מובלטת מאניה גם כאישה מזולזלת ונבגדת". כאן אין אבנרי יכול לשמור על טון שקט וענייני, והוא מגייס את האירונים לצדו, כשהוא מזכיר את "אהובותיו" של ביאליק: אירה יאן וחיה פיקהולץ וטוען: "אמנם קשה ביותר לקבוע במסמרות מה היה טיב הקשרים שבין ביאליק לאלה המכונות 'אהובותיו', ובאיזו מידה בכלל לבשו אלה אופי אינטימי". כתנא דמסייע הוא מגייס את אבנרי הולצמן שכתב ש"פרשת אירה יאן נופחה מעבר לכל מידה בידי כמה וכמה סופרים וחוקרים". אבנרי מתאר את המעלות והמורדות ב-41 שנות נישואיהם של מאניה וביאליק (1893-1934) ומדגיש את "ברית הלבבות" שביניהם. אבל בעיקר הוא מעיד על כך שמאניה ידעה עברית, ושחליפת המכתבים ביניהם התקיימה בעברית, וכי ביאליק שיתף אותה "בכל המוצאות אורו".

4. הפרק ה-10 בשער השני: "ביאליק ועדות המזרח – אנטומיה של עלילה ועלבון שווא" (עמ' 100-113), שכבר כותרתו מעידה על תוכנו, הכעיס את אבנרי במיוחד. בהזדמנויות שונות חזר ונלחם מעל כל במה ב"עלילה" שראה בה "עלילת-דם" לכל דבר. הפרק חזר והתפרסם בכל פעם "שהתלקח שוב פולמוס בנושא זה".

אבנרי מתחקה אחר מקורותיה, מדגיש "עד כמה רחוק היה ביאליק משנאת הספרדים", ומזכיר את שמותיהם של המעלילים והדבקים בעלילה זו וסיבותיהם. "האמירה הגזענית שיוחסה לביאליק, הלכה והכתה שורש כה עמוק בחיים ובספרות (- -) עד שנתפסה כמוסכמה שאין עליה עוררין". ניכר שהאשמתו של ביאליק כ"משורר גזעני" מכאיבה לו במיוחד. הוא מקדים מסקנה לפירוט: "אך היכן ומתי אמר ביאליק דברים שכאלה? תשובה על כך לא מצאתי, לא בדברי המקטרגים, ולא בכל מקור אחר שטרחתי לחפש ולברוק". במעקב קפדני הוא מנסה "להבהיר עד כמה רחוק היה ביאליק משנאת הספרדים, וכיצד נפל קורבן לעלילה שגררה אחריה עלבון שווא של דורות, אשר נטפלו לדברים שביאליק מעולם לא הגה או העלה על דל שפתיו". במיוחד חורה לו על סופרים